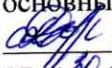
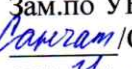

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Средняя общеобразовательная школа села Владимировка Тандинского кожууна

«Рассмотрено»
Руководитель МО
основных предметов
 /Доржу М.О./
от «30» августа 2023 г.

«Согласовано»
Зам.по УВР
 /Санчат А.А./
от «31» августа 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

Предмет: Тувинская литература

Классы: 5-9

Уровень обучения: базовый

Учебный год: 2023 – 2024

Учитель (ФИО): Доржу Марта Оюновна

Составитель программы:
Доржу Марта Оюновна, учитель
тувинского языка и литературы,
высшая категория.

с. Владимировка – 2023г.

«Төрээн (тыва) чогаал» эртеминге Федералдыг ажылчын программа

1. «Төрээн (тыва) чогаал» эртеминге Федералдыг ажылчын программасы («Төрээн дыл болгаш төрээн чогаал» эртемнер адыры) (улаштыр – тыва чогаал, тыва чогаал программасы) тыва дылын эки билир уругларга таарыштыр кылдынган, программада тайылбыр бижик, өөредилгениң ужур-уткалыг кезээ, тыва чогаал программаның шингээткениниң түңнелдерин киирген.
2. Тайылбыр бижик кезээнде тыва чогаал эртемин өөредириниң ниити сорулгазын, өөредилге планында туружун, өөредилгениң ужур-уткалыг кезээ болгаш программаны шингээткениниң түңнелдерин киирген.
3. Өөредилгениң ужур-уткалыг кезээнде ортумак ниити өөредилгеде класс бүрүзүнге албан өөредирин сүмелээн чогаалдарның даңзызын тодараткан.
4. Ортумак ниити өөредилгеге тыва чогаалды шингээткениниң бот-тускайлаң, метапредметтиг, олышкаш өөредилге чылында шингээткен турар ужурлуг предметтиг түңнелдерни программада киирген.

5. Тайылбыр бижик.

5.1. Программа башкыларга өөредилге адырында чаа үениң педагогиктиг болгаш методиктиг угланышышкыннарын чугулалап, ажылчын программа тургузуп ажылдаарыңа методиктиг дуза көргүзөр сорулгалыг ажылдап кылдынган.

5.2. Өөредилгениң регионалдыг болгаш этнокультурлуг онзагайларын чугулалап, сайзыралдыг ниитилелге амыдырап-чурттаар, Россияның хөй националдыг чоннары-биле акы-дунмалышкы хамаарылгалыг, патриотчу болгаш эп-найыралчы туруштуг, ол ышкаш кожа-хелбээ чоннарның культуразын билир хамаатыны кижизидер болгаш сайзырадыр сорулга салдынган, эртемни деса-дараалаштыр өөредир принциптерже кичээнгейни углаан.

Кижилерге ынак болуруңа, тыва чоннуң культуразын суртаалдаарыңа, янзы-бүрү чоннарның дылын, ёзу-чаңчылын хүндүлээринге, найыралдыг харылзаа тудуп чурттаарын хевирлээринге, делегейге тайбыңны чарлап делгередиринге, өзүп орап салгалды кижизидеринге тыва литератураның салдары улуг. Ол Бүгү-российжи үне кылдыр санаттынып турар.

5.3. Өөредилгениң аңгы-аңгы чадаларыңа, уругларның назы-харыңа, сонuurгалдарыңа дүүштүр чечен чогаал – уран чүүлдүң хевири дээрзин шингээдирин Программада киирген. Уран чүүлдүң бүгү хевирлери-биле бир дөмей чогаалдың өзээн автор – чечен чогаал (сөзүглел) – номчукчу деп билиишкиннер тургузуп турар.

5.4. Тыва чогаал эртеми уругларны чаагай үзел-бодалдарлыг болурун, эстетиктиг көрүжүн хевирлээр, ном-дептерге сонuurгалдыг, бойдуска, кижиге, дириг амытаннарга ынак, ужур-чурумга

кижизидер. Чүвени хөй талалыг шингээдир, делгем билиглиг, аас болгаш бижимел чугаазы сайзыраңгай болурун хевирлээр.

5.5. Тыва чогаалды төөгү болгаш ёзу-чаңчылдарга даянып өөредирин программада үндезин кылдыр алган. Тыва чоннуң улусчу кижизидилгезин, ёзу-чаңчылдарын, чаңчылчаан ажил-ижин, делегейже көрүүшкүнүн илереткен чогаалдарны уругларга таныштырарын болгаш сайгарып өөренирин кичээнгейге алган. Амыдыралдың бүгү байдалдарында амыдырап-чурттаарынга уругларны белеткээрин чугулага ап турар.

5.6. Тыва чогаал эртеминиң ужур-уткалыг кезээнде аас чогаалының жанрларын, тыва чогаалчыларның кижизидилгеге салдарлыг чогаалдарын, ол ышкаш Россия болгаш делегей чоннарының, Тываның орус дылдыг чогаалчыларының тыва дылче очулдурган чогаалдары кирип турар.

5.7. Эрте-бурунгу шүлүк тургузуглуг «хам алгыштары» деп билигни программада бир дугаар кириген. Алгыш-йөрээлдерде, хам алгыштарында национал-төөгүлүг болуушкуннар, үндезин ёзу-чаңчылдар кирген дээрзин уруглар өөренир.

Россияда хөй аймак чоннуң төөгү-культурлуг амыдыралын, чараш мөзү-шынарын болгаш чаңчылдарын көргүскен аас чогаалының хевирлерин, чечен чогаалын шингээдири улуг кижизидикчи болгаш өөредиглиг салдарлыг.

5.8. 5-8 класстарга тыва литератураны жанр, аймак болгаш проблема-тематиктиг принциптерге даянып өөредир болгаш мөөңнеп шингээдири сүмелээн.

9 класска тыва чогаалды төөгү-биле холбап, төөгү-литературлуг принципке даянып өөредир: эрте-бурунгу түрк бижимел тураскаалдар, орхон-енисей бижимелдери, XX вектин тыва чогаалы, XXI вектин бирги чартыының чогаалдары.

5.9. Тыва чогаал эртемин өөредириниң ужур-уткалыг кезээ.

Улустуң аас чогаалы: үлегер домактар, чечен сөстөр, улустуң ырылары, кожамыктар, тывызыктар, тоолчургу чугаалар, төөгү чугаалар, йөрээлдер, хам алгыштары, тоолдар, маадырлыг тоолдар (эпос);

эрте-бурунгу түрк бижимел тураскаалдар;

тыва чогаал проза, поэзия, драматургия;

Россия чоннарының чогаалы, делегей чоннарының чогаалдары;

литература теориязы (шингээдир ужурлуг ниити билиглер).

5.10. Тыва чогаал эртемин өөредири дараазында сорулгаларны чедип алырынче угланган: уругларның номчулгага сонuurгалын бедидер, номчулга болгаш чугаа культуразынга өөредир

чоннуң аас чогаалының чараш мөзү-шынарынга хамааржыр үнелерни билир кижилер болуп хевирлеттинеринге чаңчыктылары;

номчаан чүүлүнүң утказын билип, тайылбырлап, сайгарып, шын үнелеп турары, аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыр ажилдарны күүседери;

амыдыралды чечен чогаалда көргүскенин сеткил-сагыжы-биле хүлээп, медреселдii-биле угаап, ханы сайгарып, болуушкуннарга хамаарыштыр бодунуң бодалын бадыткап, өскелерниң туружун билип, чечен чогаалда амьдыралды көргүскен онзагай арга, чонунуң чаңчылчаан ажил-хожулун, чуртталгазын көргүскен үне дээрзин билиндирери;

бодунуң болгаш өске чоннарның үндезин ёзу-чаңчылдарынга, чечен чогаалынга хүндүткелдиг, кижиге ынак, хамааты болгаш патриотчу бот-медресели бедик кижиниң ниити сайзыраарынга чогаалдың ужур-дузазын суртаалдап, бот-тускайлаң номчуттунарынга сонуургалдыг болурун кижизидер.

5.11. Тыва чогаалды шингээдиринге сүмелеп турар шактар саны - 170 шак: 5 класска - 34 шак (неделяда 1 шак), 6 класска - 34 шак (неделяда 1 шак), 7 класска - 34 шак (неделяда 1 шак), 8 класска - 34 шак (неделяда 1 шак), 9 класска - 34 шак (неделяда 1 шак). Немей класс бурузунге 1-1 шактарны берген.

6. 5-ки класска өөредилгениң ужур-утказы.

6.1. Ном дугайында сөс

6.1.1. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары.

С.А. Сарыг-оол. Шүлүк «Ном».

Ю.Ш. Кюнзегеш. Шүлүк «Сиген шөлүнде».

6.1.2. Тыва чогаалчыларның прозазы.

С.А. Сарыг-оол. «Эдер амытаннар» («Аңгыр-оолдуң тоожузу» деп чогаалдан үзүндү).

6.2. Эгээртинемес эртинге байлак – аас чогаалы.

6.2.1. Улустуң аас чогаалы.

Тоолдар. Аас чогаалының биче хевирлери.

Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр. Тывызыктар.

Хуулгаазын тоолдар. «Тос оолдуг Доктагана кадай».

Анаа тоолдар. «Балыкчы Багай-оол», «Чаңгыс ой аъттыг үш алышкы».

Дириг амытаннар дугайында тоолдар. «Чеди иелиг Чес-Мыйыс», «Кускун биле Үгү».

6.2.2. Россия чоннарының чогаалы. Делегей литературазы.

Леонардо да Винчи. Притчалар «Итпиктер болгаш оларның оолдары», «Пеликан (очул. Б.О. Казырыкпай).

Бурят улустуң аас чогаалы.

Триада – айтырыг хевиринде киирген тускай кыска тывызык.

6.3. Аас чогаалындан ужукталгаш...

6.3.1. Тыва чогаалчыларның прозазы.

К-Э.К. Кудажы. «Кым эң ажыктыгыл?».

М.С. Эргеп. «Чартык арбай», «Хек чүге ыраажы болганыл?».

С.С. Сүрүң-оол. «Карактар дугайында маргылдаа».

Ч.М. Чүлдүм. «Тарааның тывылганы».

О.О. Сувакпит. Басня «Арзылаң биле Пар».

С. С. Серен. Басня «Ном биле Портфель».

6.3.2. Россия чоннарының чогаалдары. Делегей литературазы.

И.А. Крылов. Басня «Каарган болгаш Дилги» (очул. С.А. Сарыг-оолдуу).

Л.Х. Иргит. Басня «Теве».

Шоодуглуг чогаалдар.

6.4. Чаштар делегейи.

6.4.1. Тыва чогаалчыларның прозазы.

Л.Б. Чадамба. Тоожу «Аян-чорук» (шилиттинген эгелер).

М.К. Өлчей-оол. Чечен чугаа «Хөөрээрниң чугаалары».

О.К. Саган-оол. Чечен чугаа «Эжишкилер» (шилиттинген эгелер).

О.О. Сувакпит. Чечен чугаа «Аът чарыжы».

М.С. Эргеп. Тоожу «Өдүгенде чайлаг» (шилиттинген эгелер).

Ш.М. Суван. Тоожу «Кара-Баштыг» (шилиттинген үзүндү).

6.4.2. Тыва шүлүкчүлөрдүн чогаалдары.

Р.Д. Лудуп. Шүлүк «Таваар, маажым бадып келгеш».

6.5. Хуулгаазыннар делегейи.

6.5.1. Тыва чогаалчыларның прозазы.

Ш.М. Суван. Тоожу «Хүн-Херелден аалчылар» (шилиттинген эгелер).

Н.Ш. Куулар. Тоожу «Танаа-Херелдин чуртунда» (шилиттинген эгелер).

Э.Л. Донгак. Уругларга тоол «Буянныг амытаннар».

6.6. Ыдыктар.

6.6.1. Тыва шүлүкчүлөрдүн чогаалдары.

С.Б. Пюрбю Шүлүк «Ынак Тывам».

О.О. Сувакпит. Шүлүк «Россияга алдар».

А. Үержаа (А.Ү. Күжүгет). Шүлүк «Ие дылым».

6.7. Тиилелгениң сылдыстары.

6.7.1. Тыва шүлүкчүлөрдүн чогаалдары.

С.А. Сарыг-оол. Шүлүк «Маадыр Чүргүй-оол».

6.7.2. Россия чоннарының чогаалдары. Делегей литературазы.

Муса Джалиль. Шүлүк «Укчугаштар» (очул. М.А. Күжүгет).

6.8. Дириг амытаннар делегейи.

6.8.1. Тыва шүлүкчүлөрдүн чогаалдары. Ю.Ш.

Кюнзегеш. Шүлүк «Эзимнерниң ыры».

6.8.2. Тыва чогаалчыларның проказы.

С.С. Сүрүн-оол. Чечен чугаа «Ус-кушкаш».

М.А. Кужугет. Чечен чугаа «Азыранчып чорааш...» (шилиттинген эгелер).

6.8.3. Россия чоннарының чогаалдары. Делегей литературазы.

В.М. Санги. Чечен чугаа «Баштайгы олча» (очул. Д.С. Куулар).

6.9. Литература теориязы.

Хуулгаазын тоолдар. Анаа тоолдар. Дириг амытаннар дугайында тоолдар. Авторлуг тоолдар.

Басня. Деңнелге. Эпитет. Диригжидилге. Пейзаж.

7. 6-гы класска өөредилгениң уjur-утказы.

7.1. Аас чогаалы – чоннуң эргинези.

7.1.1. Мифтер болгаш тоолчургу чугаалар.

Чечен чогаал уран чүүлдүн бир хевири.

Мифтер болгаш тоолчургу чугаалар: «Ай, хүн», «Чеди-Хаан сылдыс», «Үгер канчап дээрже үне бергенил?», «Кижини канчап эң-не күштүг амытан болганыл?», «Күскениң чылга киргени», «Үттүг-Хая дугайында тоолчургу чугаа», «Хайыракан», «Теве-Адар».

7.1.2. Төөгү чугаалар.

«Амыр-Санаа дугайында төөгү чугаа», «Кыры сөөгү», «Хөөмейлээр Бүдүкпен».
«Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар дугайында».

7.1.3. Улустуң ырлары.

Тыва улустуң ырлары. Ыры, кожамык. «Кадарчы», «Ала караан дешкен болза», «Межегей», «Самагалдай», «Хандагайты», «Очалаңдан кедилерин», «Тооруктуг долгай Тандым», «Өдүген-Тайга», «Чашпы-Хемим», «Алды баштыг Кара-Дагны», «Дөге-Баары».

Кожан ырлар.

Алгыш-йөрээлдер.

Хамнар алгыштары.

Таңды алгааны. Чаш

уруг йөрээри. Шагаа

йөрээли.

7.1.4. Авторлуг тоолдар.

С.А. Сарыг-оол. Тоол «Агар-Сандан ыяш».

7.1.5. Россия чоннарының чогаалдары. Делегей литературазы.

Гримм алышкылар. Тоол «Ак чылан» (очул. А.К. Калзан).

7.1.6. Тываның орус дылдыг чогаалчыларының шүлүктери.

С.В. Козлова. Шүлүк «Аъттыг-шеригжи кыс».

7.2. Ойнай-сылдай сойгалажыр.

7.2.1. Тыва чогаалчыларның прозазы.

К-Э.К. Кудажы. Басня «Маргылдаа».

С.С. Сүрүн-оол. Басня «Аът биле Оор».

7.2.2. Россия чоннарының чогаалдары. Делегей литературазы.

И.А. Крылов. Басня «Шиижек биле Көге-буга» (очул. С.С. Сүрүн-оол).

7.3. Элээдилер делегейи.

7.3.1. Элээдилер делегейи.

С.К. Тока. «Араттың сөзү» (тоожудан үзүндү): «Мерген», «Тас-Баштыг», «Шаагай».

С.А. Сарыг-оол. Чечен чугаа «Ол-ла Маскажык».

О.О. Сувакпит. Чечен чугаа «Буянның сергези».

М.М. Дуюнгар. Чечен чугаа «Хлеб».

Ш.М. Суван. Тоожу «Кижиг-бүрүс».

7.3.2. Россия чоннарының чогаалдары. Делегей литературазы.

А.В. Неверов. Тоожу «Аыштыг-чемниг Ташкент хоорай» (шилиттинген эгелер) (очул. А.К. Делгер-оол).

7.4. Кижиг болгаш бойдус.

7.4.1. Тыва чогаалчыларның прозазы.

Х.М. Ойдан-оол. Тоожу «Эзир» (шилиттинген эгелер).

Ш.М. Суван. Чечен чугаа «Азыранды».

7.5. Төрээн чуртум делгемнери.

7.5.1. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары.

С.А. Сарыг-оол. Шүлүк «Күс».

М.Б. Доржу. Шүлүк «Экии, Тывам!».

А.А. Даржай. Шүлүк «Өгге йөрээл».

С.Б. Молдурга. Шүлүк «Амытаннар чылы».

7.5.2. Россия чоннарының чогаалдары. Делегей литературазы. У.О.

Оралбаев. Шүлүк «Тыва черге мөгейиг» (очул. Н.Ш. Куулар). 7.6.

Көжеге-даа ажыттынды.

7.6.1. Тыва драматургия.

В.Ш. Көк-оол. Шии «Чаргы».

Е.Т. Танова. Шии «Илбилиг согун».

7.7. Литература теориязы.

Мифтер болгаш тоолчургу чугаалар. Төөгү чугаалар. Улустуң ырлары. Кожаннар. Йөрээлдер.

Чалбарыглар. Гипербола болгаш литота. Басня. Литературлуг маадыр. Проза болгаш лирика.

Пафос.

8. 7-ги класска өөрөдилгениң ужур-утказы.

8.1. Литература – амыдыралдың көрүнчүү.

8.2. Чеченнерниң сөнү

Улустуң аас чогаалы.

Маадырлыг тоолдар (эпос): «Танаа-Херел», «Бокту-Кириш, Бора-Шээлей».

8.2.1. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары.

В.С. Серен-оол. «Каң-кыс» (шилиттинген эгелер).

М.Б. Доржу. Шүлүк «Аас чогаал».

8.2.2. Тыва чогаалчыларның прозазы.

М.Б. Кенин-Лопсан. Чечен чугаа «Хайыралыг Калчан-Шилги» (шилиттинген эгелер)..

8.2.3. Литература народов России. Мироя литература.

Дожоогийн Цэдэв. Стихотворение Шүлүк «Улуг Гобиде өг» (очул. Ю.Ш. Күнзегеш).

8.3. Мен – чаа Тываның оглу мен.

8.3.1. Тыва чогаалчыларның прозазы.

С.К. Тока. Роман «Араттың сөзү» («Слово арата») (шилиттинген эгелер)..

С.А. Сарыг-оол. Роман «Аңгыр-оолдуң тоожузу» (шилиттинген эгелер).

Б.Д. Хөвөңмей. Чечен чугаа «Чүү болганыл?».

8.3.2. Россия чоннарының чогаалдары. Делегей литературазы.

С.Р. Элляй. Шүлүк «Экии, тыва чонум!» (очул. Ю.Ш. Күнзегеш).

8.4. Угаан болгаш сеткил.

8.4.1. Тыва чогаалчыларның прозазы.

С.А. Сарыг-оол. Чечен чугаа «Соругга» (шилиттинген эгелер).

О.О. Сувакпит. Шүлүк «Ылар».

К-Э.К. Кудажы. Тоожу «Кызыл-Бөрттүг» (шилиттинген эгелер).

Ш.М. Суван. Чечен чугаа «Чээн оол».

8.5. Чечен чогаал делегейинде мөңгө темалар.

8.5.1. Тыва чогаалчыларның прозазы.

С.Б. Пюрбю. Тоожу «Эргешпей дугайында тоожу» (шилиттинген эгелер)..

О.К. Саган-оол. Чечен чугаа «Найырал».

К-Э.К. Кудажы. Чечен чугаа «Сарыг-оолдуң плантациязы».

М.Б. Доржу. Чечен чугаа «Дайынныг кино көргеш».

И.Б. Иргит. Чечен чугаа «Эргим Уля угбай».

8.5.2. Поэтиктиг одуруглар ...

С.Б. Пюрбю. Шүлүк «Төрээн дылымга».

А.А. Даржай. Шүлүк «Авамга».

М.А. Күжүгет. Шүлүк «Бак сагыш башка халдаар».

Р.Д. Лудуп. Шүлүк «Чавыс-чавыс көжүп чоруур булуттарлыг».

8.6. Бодунарның төөгүңер өөрениңер.

8.6.1. Тыва шүлүкчүлөрнің чогаалдары.

С.А. Сарыг-оол. Шүлүк «Алдан-маадыр».

Р.Д. Лудуп. Шүлүк «Улаастайга».

О.О. Сувакпит. Баллада «Сат Бүрзеккей дугайында баллада».

8.6.2. Тыва чогаалчыларның прозазы.

И.У. Бадра. Тоожу «Ужудукчу Кидиспей» (шилиттинген эгелер).

8.6.3. Тыва драматургия.

К-Э.К. Кудажы. Драма «Он бир».

8.7. Литература теориязы.

Эпостуң маадыры. Чогаалдың тема болгаш идеязы. Чечен чугаа. Тоожу. Композиция болгаш сюжет. Лирика. Драматургия.

9. 8-ки класска өөрөдилгениң уjur-утказы.

9.1. Уран сөс дугайында.

9.2. Таңдым турда, таңдаш-ла мен. 9.2.1.

Тыва шүлүкчүлөрнің чогаалдары.

С.А. Сарыг-оол. Шүлүглел «Улуг-Хемим».

Ю.Ш. Күнзегеш. Шүлүк «Дыт», «Чөөн чүктүң кижизи мен».

М.Б. Доржу. Чечен чугаа «Даг эзири».

С.С. Сүрүн-оол. Шүлүк «Ырла, Хемчик».

М.Б. Кенин-Лопсан. Шүлүк «Хүттүң ужары».

З.А. Намзырай. Шүлүк «Дуруяалыг-Шөл».

9.2.2. Тыва чогаалчыларның прозазы.

К-Э.К. Кудажы. Чечен чугаа «Таңды кежи».

З.С. Байсалова. Рассказ «Тайга ээзи».

9.3. Тараам турда, тодуг-ла мен. 9.3.1.

Тыва чогаалчыларның прозазы.

К-Э. К. Кудажы. Тоожу «Тараа» (шилиттинген эгелер).

9.3.2. Тыва шүлүкчүлөрнің чогаалдары.

А. Уержаа. Шүлүк «Ажыл».

9.3.3. Россия чоннарының чогаалдары. Орус болгаш делегей литературазы.

А.С. Неверов. Тоожу «Аыштыг-чемниг Ташкент хоорай» (шилиттинген эгелер) (очул. А.К. Делгер-оол).

9.4. Кижичурттуг, куш уялыг.

9.4.1. Тыва драматургия.

В.Ш. Көк-оол. Трагедия «Самбажык».

С.А. Сарыг-оол. Либретто «Чечен биле Белекмаа».

Ф.И. Шиллер. Трагедия «Кара сагыш болгаш ынакшыл» (шилиттинген көргүзүглер) (очул. С.Б. Пюрбю).

9.4.2. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары.

А. Үержаа. Шүлүк «Үш чүс харлыг кырган кускуннуң чагыы».

9.4.3. Тыва чогаалчыларның прозазы.

М.Б. Ховалыг. Очерк «Ыдыктаан тук» (шилиттинген эгелер).

9.5. Авай, авай, авайымны.

9.5.1. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары.

С.А. Сарыг-оол. Шүлүк «Херээжен», «Авамның ынак оглу».

А.А. Даржай. Сонет «Авамга боодал чечээм».

З.А. Намзырай. Шүлүк «Авам мени манап орар».

9.5.2. Тыва чогаалчыларның прозазы.

Е.Т. Танова. Тоожу «Иениң салым-хуузу» (шилиттинген эгелер).

М.М. Дуюнгар. Чечен чугаа «Авамның тону».

9.5.3. Россия чоннарының чогаалдары. Орус болгаш делегей литературазы.

А.С. Пушкин. Шүлүк «Тураскаал» (очул. С.Б. Пюрбю).

9.6. Кижичурттуг, болуру чажындан.

9.6.1. Тыва чогаалчыларның прозазы.

Ч.Ч. Куулар. Тоожу «Шораан» («Шораан») (шилиттинген эгелер).

К.Д. Чамыяң. Тоожу «Ханы дазыл» (шилиттинген эгелер).

9.6.2. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары.

А.Х-О. Ховалыг Шүлүк «Үш үне».

9.7. Литература теориясы.

Шүлүглел. Драматургия. Барымдаалыг чогаал.

10. 9-кү класска өөредилгениң ужур-утказы.

10.1. Тыва литератураның сайзырап келген оруктары

10.1.1. Мөңгө даштың сырыны.

Эрте-бурунгу тураскаалдар «Күлтегин».

«Означенное суурдан тывылган тураскаал» (очул. А.А Даржай, Ю.Ш. Күнзегеш).

10.1.2. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары.

Ю.Ш. Күнзегеш. Шүлүк «Көк-Эл», «Багырның хылыжы».

А.А. Даржай. Шүлүк «Бурунгунуң изи-биле».

И.Б. Иргит. Шүлүк «Көжээ дажы».

10.2. Танды, Саян ийи сынның аразынга.

10.2.1. Тыва чогаалчыларның проказы.

С.К. Тока. Очерк «Каргыга чорааным».

Н.Ш. Куулар. Тоожу «Аңнаашкын соонда болчаг» (шилиттинген эгелер).

10.2.2. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары.

С.А. Сарыг-оол. Шүлүглел «Саны-Мөге» (шилиттинген эгелер).

М.Ы. Идам-Сюрюн. Шүлүк «Союспан».

С.Б. Пюрбю. Шүлүглел «Чечек» (шилиттинген эгелер). Шүлүк «Кара-Суг», «Хайыракан».

З.А. Намзырай. Шүлүк «Аяк хээлиг Тыва чуртум».

10.2.3. Тыва драматургия.

В.Ш. Көк-оол. Трагедия «Хайыраан бот».

10.2.4. Россия чоннарының чогаалдары. Орус болгаш делегей литературазы.

В. Шекспир. Трагедия «Ромео биле Джульетта» (шилиттинген көргүзүглер) (очул. С.Б. Пюрбю).

10.3. Дайын дээрге дарызыг чыт.

10.3.1. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары.

С.Б. Пюрбю. Шүлүк «Тулчуушкунче», баллада «Кызыл кош».

10.3.2. Тыва чогаалчыларның проказы

С.А. Сарыг-оол. Тоожу «Белек» (шилиттинген эгелер).

О.К. Саган-оол. Очерк «Арат чоннуң мурнундан» (шилиттинген эгелер).

10.4. Тос-ла чүзүн малымайны

10.4.1. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары.

В.Л. Эренчин. Шүлүк «Дөнен-Шилгим», «Кадарчы уруг».

В.С. Серен-оол. Шүлүк «Өгже чалалга».

10.4.2. Тыва чогаалчыларның проказы.

Е.Т. Танова. Тоожу «Кара-Бай» (шилиттинген эгелер).

10.5. Аспас дизе, хая көрүн.

10.5.1. Тыва чогаалчыларның проказы.

А.А. Даржай. Тоожу «Оңгар» (шилиттинген эгелер), чечен чугаа «Он рубль».

Ф.Ш. Сеглеңмей. Тоожу «Тын дээш демисел» (шилиттинген эгелер).

10.5.2. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары.

М.К. Өлчей-оол. Шүлүк «Үш чүве кара», «Үш чүве дошкун», «Үш чүве дудуу».

Э.Б. Мижит. Шүлүглел «Сүбедей».

А.А. Даржай. Шүлүк «Тыва дылым».

10.5.3. Россия чоннарының чогаалдары. Орус болгаш делегей литературазы.

В.Г. Распутин. Тоожу «Дириг чорааш черле утпа» (очул.А.К. Калзан) (шилиттинген эгелер).

10.6. Литература теориязы.

Очерк. Баллада. Лиро-эпиктиг жанр. Трагедия.

11. Тыва чогаал эртемниң программаны ортумак ниити өөрөдилгеге шингээткениниң түңнелдери.

11.1. Ортумак ниити өөрөдилге деңнелинге өөреникчилерниң тыва чогаал эртемнинин программаны шингээткен соонда, дараазында бот-тускайлаң түңнелдер хевирлеттинер:

1) хамааты кижизидилге:

хамааты кижиниң хүлээлгелерин күүседиринге болгаш эргелерин боттандыраарыңга белени, хоойлу ёзугаар хостуг алдынарыңга болгаш өске хамаатыларның эрге-ажыыңга хүндүткелдиг болуру, өг-бүле херээниң, өөрөдилге организациязының, тус чер каттыжылгазының, төрөөн чериниң, чуртунуң ажил-херээнге идепкейлиг болуру, амыдыралда болуушкуннарны чечен чогаалда чырыттынганы-биле деңнээри;

херекчок кыдыкы көрүштерге (экстремизм), кижиниң эрге-ажыыңга, дең эргелиинге

хамаарыштыр кызгаддаарынга сундулуг чоруктан ойталаар, аңгы-аңгы социал институттарның кижиниң чуртталгазынга салдарын билип турар, хамаатының эрге-ажыы, хостуг чоруу болгаш хүлээлгелериниң дугайында билир, хөй янзы аймак-чоннуг (поликультурлуг) болгаш чүдүлге-сүзүглели аңгы ниитилелге бодунуң кол эргелерин, хостуг чоруун база янзы-бүрү чоннар аразынга бодун алдынарының чижээн, дүрүмүн төрөөн тыва чогаалдың чижектеринге даянып сайгарары; чогаалдарда чижектерге даянып алгаш, школаның бот-билчишкинниг, бот-деткижишкинниг чаагай үзел-бодалдыг ажылдарның янзы-бүрү хевирлеринге идепкейлиг киржип, бот-башкарнып ажылдаарынга белени;

2) патриотчу кижизидилге:

чүдүлге-сүзүглели аңгы-аңгы, хөй янзы аймак чоннуг россияжи ниитилелдин кежигүнү мен деп медереп билип турар, тыва дылы болгаш чогаал, төөгү, бодунуң төрөөн чери ыдыктыг деп билир, Россия Федерациязының төөгүзүнге, культуразынга сонuurгалдыг, орус болгаш делегей литературазын тыва чогаалдар-биле чоокшулаштыр өөренирин медереп билири;

бодунуң улуг чурту – Россияның эртем сайзыралында, уран чүүлүнде, спортта, технологияларында база чоннуң дайынчы болгаш күш-ажылчы чедишкннерин үнелиг чүүлдер кылдыр санап чорууру;

Россияның ыдыктыг чүүлдеринге – символдарга, күрүне байырлалдарында, төөгү болгаш бойдус өнчүзүнге база төрөөн черинде чурттап чоруур янзы-бүрү аймак чоннуң ёзу-чаңчылдарында хүндүткелдиг болуру, тыва чогаалда оларның илереп келгенин эскерип билири.

3) сагыш-сеткил, мөзү-шынар кижизидилгези:

утка-шынары үнелиг чүүлдерге, оларга хамаарышкан дүрүмнерге даянып база амыдыралдың байдалдарында дүүштүр чогаал маадырларының аажы-чаңыга болгаш ажил-херээнге үнелелди бээри, кижизидилге ажылының уг-шиин чөп илередип билири;

мөзү-шынар болгаш эрге-хоойлу дүрүмнеринге дүүштүр бодунуң хөделишкннериниң уржук-салдарларын медереп билири, бодунуң болгаш өске улустуң аажы-чаңыга, ажил-херээнге үнелел бээри;

ниитилелге удур хөделишкннерни хүлээвези, бот-хуунуң болгаш ниитилелге кижиниң хостуг чоруун база харысалгалыг болурун билири;

4) эстетиктиг кижизидилге:

уран чүүлдүн хевирлерин, бодунуң болгаш өске чоннарның ёзу-чаңчылдарын, чогаадылгазын шингээдири, уран чүүлдүн хевирлериниң, ооң иштинде өөренип турары чечен чогаалдың кижиге сеткил-сагыш хайныышкынныг салдарлыын билири;

чечен чогаалды болгаш аңгы-аңгы культуралар аразында холбааны, бот-билчишкин аргазы деп медереп билири;

аңгы-аңгы аймак-сөөк чоннун ёзу-чаңчылдарын, улусчу чогаадылгазын, төрөөн чуртунун болгаш делегей уран чүүлүнүн үнезин билири;

уран чүүлдүн янзы-бүрү хевирлеринге бодунун хамаарылгалыын бот-тускайлаң илередип билири;

5) мага-бот болгаш сеткил-сагыш талазы-биле кадык, амыр-тайбың болурун хевирлээри, күш-дамыр кижизидилгези:

бодунун амыдыралчы база номчукчу дуржулгазынга даянып, кадыкшылынга хумагалыг, кандыгдаа байдалда сеткил-сагыш талазы-биле шыдамык, бодун холга тудуп, мага-бот болгаш угаан кадык-чаагай чурттаарын медереп билири, кадык амыдыраарының үнезиниң уг-шиин билири, харысалгалыг чоруурун (шын чемненири, арыг-силиг болурунун дүрүмнерин сагыыры, өөредилгениң болгаш дыштанырының чурумун) дең тудуп билири;

багай аажы-чаңның (эзиртир суксун ижери, таакпылаары болгаш наркотик ажыглаары) болгаш оон-даа өске хоралыг чүүлдерниң кижиниң угаан-медерелинге багай уржуктарын, оон аңгыда янзы-бүрү медээлерниң хоралыын, ооң иштинде интернетке хандыкшыырының хоразын билири, айыыл чок чоруктун дүрүмнерин сагыырын медереп билири;

ниитилелге медээ-харылзаа болгаш бойдус айыыл-халавының үезинде тургустунуп келир болуушкуннар дугайын билири, айыыл-халап үезинде бодун холга тудуп, камгаланып шыдаар арга-дуржулгалыы, бодун болгаш өскелерни буруудатпайн, канчаар хөделириниң сорулгаларын тургузуп билири;

чечен чогаалда чижектерни сактып, херек кырында тургустуна берип болгу дег нарын

болуушкуннардан канчаар амыр-тайбың үнүп болурун, ол ышкаш сагыш-сеткил байдалын холга тудуп, өскелерниң сагыш-сеткилин билип, кым-даа частырыг кылып болурун амыдыралдан болгаш литературлуг маадырларның үлегеринден эскерип, медереп билири;

б) күш-ажыл кижизидилгези:

өг-бүлезинге, школазынга база хоорай, республика деңнелинге технологтуг болгаш социал угланышкынныг сорулгаларны шиитпирлежиринге идепкейлиг болуру, боттандыраарынга саналын кирип, ажилды планнап, күүседиринге харысалгалыы;

чогаалдардан билип алганы янзы-бүрү мергежилдерге сонуургалы, ажилдаар мергежилин шын шилип билири;

амыдырап-чурттаарынга өөредилгениң ужур-дузазын, ооң ажыктыын медерелдии-биле билип турары;

шингээдир мергежилинге өөренип, дүрген чаңчыгары;

тыва улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарын өөренип тура, күш-ажылга хүндүткелдиг болуру, ооң түннелдери кандыг болурунга сонургалды, бодунуң күзелдеринге дүүштүр келир үеде мергежилин баш бурунгаар шилип, амыдыралчы планнар тургузуп чурттаары чугула дээрзин билип турары;

7) экологтуг кижизидилге:

экология айтырыгларын шиитпирлээринге бодунуң билиин үнелеп, кандыг салдарлыын билири, билиин түннөп болгаш үнелеп билири;

бойдус камгалаар ёзу-чаңчылдарга хамаарышкан билииниң деңнелин бедидери, тодаргайлаары, чидиг айтырыгларны илередип, оларны шиитпирлээриниң оруктарын билири;

бойдус камгалалын чырыткан чечен чогаалды өөренип тура, долгандыр хүрээлелге хоралыг уржуктарны билири, бойдус камгалалынга хамаарышкан дүрүмнерни сагыырын медресеп билири; технологтуг сайзырал бедик ниитилелге бойдушту шинчилээр, шингээдир, камгалаар айтырыгларны шиитпирлежиринге идепкейлиг болуру;

8) эртем үндезинниг угаап шингээдиини билири:

өөрөнгөн болгаш боду номчаан чогаалдарынга даянып, ниитилелдиң амгы сайзыралында кижиниң, бойдуштуң ниитилел хүрээлели-биле сырый харылзаалыын тодарадып билири;

төрөөн дылды, номчулганы болгаш ёзу-чаңчылдарны шингээдири долгандыр делегейни шингээдириниң кол аргазы дээрзин билири;

чогаал эртеминиң онзагайын чугулалап, шинчилел ажылын күүседир аргаларны өөренип алыры, хайгааралга, дуржулгага даянып, шинчилел ажылын бот-тускайлаң болгаш коллективтиг эки түннелдиг күүседирин билири;

9) ниитилелде, бойдушта өскерлип турар болуушкуннарга уругларның алдынып билири:

хөй-ниити черинге, ниитилелге, бөлүктөргө, каттыжылгаларга, өг-бүлөгө шын алдынары, чечен

чогаал болгаш маадырларның чижээнге даянып, дүрүмнерни сагыыры, хүлээлгени күүседир, хөй янзы ёзу-чаңчылдарлыг чоннар-биле демниг амыдыраарын билири;

кандыг-даа байдалдарда кижилер-биле бодунуң билиин болгаш дуржулгазын үлежип, кады демнежип, шиитпир үндүржүп ажылдаарын билири, бодунуң ыяк билир чүүлүн херек кырында боттандырып шыдаары, өскелерден өөренип, билиин бедидеринге база өскелерниң арга-дуржулгазын кады ажылдажылгага кириштирерин билири;

чогаалда овор-хевирлерни илередир, оларның аразында харылзаалыын сайгарар литературлуг аргаларны билири, бодунуң билбес турганы билиглерин, ыяк билирин болгаш четпезин медресеп,

бурунгаар сайзыраар планын тодарадып билири, болуушкуннарның дугайында даап боданыры; кол билиг, терминнер болгаш концепцияда билиишкиннерге дүүштүр бот-тускайлаң ажылдап билири; ниитилел, бойдус, болгаш чурттуң экономиказының дугайында айтырыгларның сырый харылзаалыын сайгарып билири;

долгандыр хүрээлелге хамаарышкан чөрүлдээлиг айтырыгларны шиитпирлээринге бодунуң туружун, кылдыныгларын, сорулгаларын база когаралдардан чайлаарын шын угаап билири; амыдыралчы болгаш номчукчу арга-дуржулгазынга даянып, сагыш-сеткилдин дүвүрээзинниг байдалын эскерип, таарымчалыг азы таарымча чок байдалдар туруп болурун баш удур билип турары.

11.2. Ортумак ниити өөредилгеде тыва чогаалды шингээткен түңнелинде өөредилгениң угаап шингээдир, харылзаажылга чорудар, башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныгларын чорудуп база демнежип ажылдаарын билири өөреникчилерге хевирлеттинер.

11.2.1. Өөредилгени угаап шингээдириниң бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар дараазында логиктиг хөделиишкиннер өөреникчилерге хевирлеттинер:

объектилерниң (уран-чечен болгаш өөредилге сөзүглелдери, чогаал маадырлары болгаш оон-даа өске чүүлдер) болгаш болуушкуннарның (чечен чогаалда угланыышкыннар, төөгү-литературлуг хөгжүлдө чадалар) боттут демдектерин илередип болгаш сайгарып билири;

литературлуг сайгарылганы чорудуп билири, билигни түңнээр, деңнээр, сайгарылга кылыр үндезиннерин болгаш негелделерин тодарадып билири;

сорулгага дүүштүр сайгарып турары чогаал сөзүглелинде барымдааларның болгаш хайгааралдарның үндезинин, чөрүшкээн деңнээри, түңнелдер тодарадыр негелделерин илередип билири;

салдынган сорулганы күүседиринге медээлер болгаш барымдааларның эвээш бооп турарын илередири;

литературлуг угланыышкыннар, оларның хөгжүлдеси, чогаалда болуушкуннарның чылдагаан болгаш түңнелин илередири, дедукциялыг болгаш индукциялыг угаалгаларга база оларның аразында харылзаалыын даап бодаан угаалгага даянып, түңнел үндүрери;

янзы-бүрү сөзүглелдер-биле ажылдаарының өөредиглиг сорулгаларын бот-тускайлаң шилип (айтырыгны шиитпирлээриниң каш янзы аргаларын деңнээри, бодунуң шиитпирлеп үндүргени каш янзы негелделериниң иштинден тааржырын шилип алыры) билири.

11.2.2. Өөредилгениң угаап шингээдириниң бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар шинчилел ажылы-чорудулгазын күүседип билири өөреникчилерге дараазында ниити билиглерни

хевирлээр:

сайгарар айтырыгларны литературлуг билиглер шинчилээриниң үндезини кылдыр ажыглаары; шинчилел ажылының эки түңнелдиг болурун, херек кырында бар барымдааларның болгаш шинчилээр ажылдарның харылзаалыын бот-тускайлаң тодарадып билири;

алыс шынга дүгжүп турар бодунуң болгаш өскелерниң бодалын, туружун, санал-оналын барымдаалыг, эртем даап бодаашкынныг тургузуп билири;

чогаалда болуушкуннарның, чөрүлдээлерниң аразында чылдагаан-түңнел харылзаалыын болгаш хамаарылгалыын тургузуп алганы план ёзугаар шинчилээри;

шинчилелден (эксперимент) үнген медээниң херек кырында ажыглаттынып болурун болгаш үндезинниг шынныын үнелеп билири;

кылдынган хайгааралдардан, шинчилел ажылды кылыр дуржулгалыындан түңнелди болгаш ниити түңнээшкинни бот-тускайлаң илередип билир; алган түңнелдерни бадыткалдарлыг үнелээр аргаларны ажыглап билири;

чогаалдан үзүндүлерде, болуушкуннарда чоокшулакшак азы дөмей болуушкуннарны, оларның уржуктарын баш бурунгаар даап чугаалаар, ол ышкаш тургустунуп келген байдалдарда санал-оналын таныштырар, болуушкунну тайылбырлаар.

11.2.3. Өөредилгениң угаап шиңгээдириниң бүгү талалыг кылдыныглар кезээнде кирип турар медээ-биле ажылдаары өөреникчилерге дараазында ниити билиглерни хевирлээр:

бот-тускайлаң дилеп, шүүштүрүп, чаңгыс аайлап, сайгарып болгаш бар медээни өөредилгеге ажыглаары-биле шилип билири, ук медээлерни таныштырып, өскерттип билири;

өөредилгениң сорулгазынга дүүштүр шинчилел ажылдарын азы өске-даа медээни таныштырарда, иллюстрациялар, схемалар, диаграммалар, оон-даа өске графиктиг чуруктарны таныштырар таарымчалыг арганы бот-тускайлаң шилип, шинчилээр ужурлуг ажылдарга шын ажыглап билири; чечен чогаал база өске-даа медээ дугайын таныштырар аргаларның үлегерлерин шилиир болгаш янзы-бүрү медээлерни сайгарып, тайылбырлап билири;

янзы-бүрү медээлерден алдынган үндезинерде дөмей барымдааларны (ол-ла бодалды, тайылбырны бадыткап азы буруу шаап турары) тывар;

чогаал сайгарарынга башкының саналдааны азы бодунуң тургусканы негелделерни күүседиринге янзы-бүрү медээлерге даяныры идегелдиг дээрзин үнелээри;

янзы-бүрү медээлер-биле билдилиг ажылдап шыдаар арга-шинээ (номнар, өөредилге номнары, справочниктер, энциклопедиялар, каталогтар, словарьлар, CD-Rom, Интернет).

11.2.4. Өөредилгениң харылзааа чорудар бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар

харылзажып ажылдап билири уругларга хевирлеттинер:

бодунуң бодалын, туружун өске кижилерге билдингир илередип шыдаар, сеткил-сагыш хайныышкынынныг чугаа үезинде туружун таарыштыр илередип, сорулгазынга дүүштүр аас болгаш бижимел ажылдарны күүседери;

аас чугаага харылзажыр аргаларны болгаш социал им-демдектерниң утказын билир, чөрүлдээлиг байдалдарның үндезинин чечен чогаалдар-биле деңнеп, тодарадып шыдаар, маргылдаалыг байдалдарны чавырар дугуржулгалыы;

өскелерниң сагыш-сеткилин билири, чугаалажып турар кижизинге хүндүлелдиг, чөпшээрешпейн турарын таарымчалыг саналдаары, кичээлдин азы маргылдаалыг чугааның темазын шиитпирлээринге айтырыгларны эп-чөптүг салып билири, өскелерни деткири; бодалдарын өскелерниң бодалдары-биле деңнээр, карышкактыг болгаш дөмей туруштарны тывары; литературлуг сайгарылга кылыр дуржулгазынга, шинчилел, төлевилел кылып билиринге даянып, күүсеткен ажылын хөйүнүң мурнунга таныштырары;

таныштырылганың сорулгаларынга база дыңнакчыларга дүүштүр, илеткээринин хемчээлин, аргазын бот-тускайлаң шилип билир, чуруктарлыг бижимел сөзүглелдерни деңнеп, чедимчелиг таныштырып билири.

11.2.5. Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар бодунуң ажыл-чорудулгазын таарыштырып ажылдап билири өөреникчилерниң таарыштыр ажылдап билирин хевирлээр:

чечен чогаалдарда теманы, болуушкуннарны сайгарып, өөредилге болгаш амыдыралчы байдалдарда канчаар шиитпирлээрин илередири;

бот-тускайлаң, бичии азы ниити бөлүккө шиитпир хүлээп ап тура, янзы-бүрү көрүштерниң (туруштарның) ужур-утказын, уг-шиин тодарадып билири;

сорулгага дүүштүр онаалганы азы ооң кезек чамдыын күүседиринге таарыштыр тургусканы ажылдың чурум ёзугаар планын бот-тускайлаң тургузуп билири, бодунда бар билиинге болгаш арга-шинээнге дүүштүр онаалганы күүседирин тайылбырлап көргүзери;

чогаалды, сөзүглелди сайгарар ажылдың, ол ышкаш амыдарап-чурттаарының, планын тургузары, сайгарылга кылыр арга-дуржулгазынга даянып, саналдап турар планны эдип-чазап билири;

шилип алган шиитпири болгаш хүлээп алганы ажылы дээш харыысалганы алыры.

11.2.6. Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар бот-хыналданы чорудары, сорук кириишкени, бодун болгаш өскелерни шын билип турары өөреникчилерниң таарыштырып ажылдаар арга-шинээн хевирлээр:

чогаал эртемин шингээдиринге бот-идепкейлиг болуру, ажылынга хамаарыштыр бот-хыналда кылыры база бот-үнелел бээр аргаларны ажыглап билири;

өөредилгениң байдалын шын үнелээри болгаш ону өскерттип болурунун планын сүмелээри;
өөредилгениң сорулгазын боттандыраарда, бар үлегер-чижектерни, бергедээшкиннер тургузуп болгу дег байдалдарны чугулага алыры, сүмелерни барымдаага ап, таарыштырып ажылдаарын чугулалаары;

ажылдың чедишкинниг, чедимче чок түннелдиг бооп болурунун чылдагааннарын тайылбырлаар, алган арга-дуржулгазынга үнелелди бээри, тургустунган байдалдарда шын, таарымчалыг үнелелди салып билири;

чаа байдалдарның, өскерлип турар болуушкуннарның, ол ышкаш илереттинген чазыгларның, тургустунуп турган бергедээшкиннерни үндезинге ап, эдилге-чазалга кылыры, түннелдернин сорулга болгаш негелделерге дүгжүп турарын шын үнелээри;

бодунуң сагыш-сеткил байдалын болгаш өскелернин иштики байдалын тус-тус деңнеп, ылгалын тодарадып болгаш башкарып билири;

сагыш-сеткил байдалын тодарадып, ооң чылдагаанын сайгарып билири;

чечен чогаалда чижектерни сайгарып тура, бодун өске кижиниң орнунга салып билири, өске кижиниң кылып турар хөделиишкиннериниң чылдагаанын болгаш бодалын билип турары;
бодунуң сеткил-сагыш илерээшкинин таарыштырып билири;

чогаал маадырларының аразында харылзааларны сайгарып тура, өске кижиге, ооң бодалынга, санал-оналынга медреселдиг хамаарылгазы;

боду, ол ышкаш өске кижиниң база чазып болур дээрзин медресеп билири;

бодун болгаш өскелерни буруу шаап, кочулааашкын чок хүлээп билири;

бодунга болгаш өскелерге ажык сеткилдиг болурун медресеп билири;

долгандыр бүгү байдалды хыналдага ап шыдавас дээрзин медресеп билири.

11.2.7. Кады ажылдаарының дараазында мергежилдери өөреникчилерге хевирлеттинер:

тыва чогаал кичээлдеринге тодаргай чидиг айтырыгны шиитпирлээринге команда-биле (ийилеп, бөлүктөп, ниити) болгаш хуузунда ажылдаарын билер, ажыктыг талаларын шилип турар, салдырган сорулганы күүседирде, хөй-биле ажылдаарының чугулазын үндезинниг бадыткап билири;

өөредилгениң демнежип ажылдаар сорулгазын, ону чедип алыры-биле ниити ажылдаарын

чорудуп билири: хуузунда даалгаларны хуваар, аразында дугуржуп аар, кады ажылдаарының аргаларын, чорудуун болгаш түннелин сайгарары;

элээн каш кижилерниң бодалдарын түннээринге, башкарарынга, даалгалар күүседиринге, өскелерни дыннап билиринге белени;

сонуургал болгаш кады ажылдаары эштери-биле харылзаалыын барымдаалап, тыва чогаал кичээлдеринге демнежип ажылдаарын планнап билири, демнежилге үезинде бодунуң амы-хууда киржилгезин тодарадыры, бөлүктөп ниити ажылдаарынга команда кежигүннериниң аразында ажылдарны хуваары;

ниити ажылда бодунуң кезээн күүседир, ооң эки шынарлыг болурун чедип алыры, ол ышкаш команданың өске кежигүннери-биле ажылын таарыштырып билири;

кады ажылдажылга үезинде ниити бөлүккө бодунуң ажылының шынарын негелде ёзугаар үнелеп билири;

даанган ажылдарын боттандырап сорулгазынга дүүштүр командада кижигүрүзүнүң эки түннел чедип алыр дээш киирген үлүүн деңнээри, харысалгалыын болгаш бөлүккө күүсеткен ажылды түннээринге белени.

11.3. Төрээн (тыва) чогаалды өөрөнгениниң предметтиг түннелдери.

5-ки классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында билиглерни шингээдип алыр: чогаалдың темазын болгаш кол бодалын тодарадып билир;

дылдың чурумалдыг аргаларын (деңнелге, эпитет, диригжидилге) тывар, оларның сөзүглелге салдарын тодарадыр, маадырларның овурун ылгап билир;

улустуң аас чогаалының жанрларын ылгап, аас чогаалының аңгы-аңгы хевирлериниң дылының онзагайын тодарадып билир;

тоолдарның хевирлерин ылгап билир: дириг амытаннар дугайында тоолдар, хуулгаазын тоолдар, анаа тоолдар;

тоолдарның өөредиглиг утказын тодарадып, кол маадырларның аажы-чаңынга, маадырларның аажы-чаңынга деңнелгелиг үнелел бээр;

литературлуг (авторлуг) тоолдан улустуң тоолун ылгап билир;

уран номчулганы, рольдап номчуурунуң аянын билир;

сөзүглелди план ёзугаар, шилилгелиг болгаш тодаргай эдерти чугаалаар;

чогаалда маадырларының хөделиишкиннеринге бодунуң хамаарылгазын илередип, монолог чугааны күүседип, сөзүглелден бадыткалдыг чижектерни ажыглап билир;

бердинген айтырыгларга аас болгаш бижимел хевирлиг долу харыыны берип шыдаар.

11.4. Тыва чогаалды өөрөнгениниң предметтиг түннелдери.

6-гы классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында билигни шингээдип алыр:

шүлүктүн идея-тематиктиг ужур-утказын тодарадып, чижектер-биле бадыткалдыг илередип

билир;

улустуң ырларының дылының сагыш-сеткил доюлдулар онзагайын бодунуу-биле хүлээп билип болгаш сайгарып турар;

шүлүкте уткалыг үн доктаашкынарнын ылгап, логиктиг ударениени салып, үзүндүлери шын аян-биле номчуп, чогаал номчуурунун ритм, темп аянын тодарадып билир;

тоолчаан чугааларнын аймак, жанр хевирлерин тодарадып, кол бодалын илередип билир; тоолчургу чугаалар аас чогаалынын бир хевири бооп чоруурунун онзагайын тодарадып билир; янзы-бүрү чоннарнын октаргай, делегей тургузуу болгаш кижини төрөлгетенинин дугайында тоолчургу чугааларында ниити чүүлдү тодарадып, аас чогаалынын хевирлеринге хамаарыштыр бодунун бодалдарын, туружун бадыткалдыг чижектерге аас болгаш бижимел хевирлерге илередип билир;

төөгүлүг барымдааларга даянып, сөзүглелдин ужур-утказын сайгарып билир;

алгыштар – аас чогаалынын эң-не эртеги үеден бээр шүлүк тургузуглуг тускай жанры деп билир, алгыштарнын уран-чеченин болгаш тургузуунун онзагайын илередип билир;

бурят болгаш тыва үштээн одуругларнын онзагайын деңнеп, сайгарып билир; басняда авторнун туружун, сюжет-композициялыг онзагайын тодарадып билир;

«басня» деп терминни ажыглап билир, баснянын өөредиглиг кезээн сайгарарынга идепкейлиг киржири, ону рольдап аянын номчуп билир;

проза чогаалындан үзүндүнү шээжи-биле аянын номчуп күүседир;

чечен чогаалдын (тоолдар, чечен чугаа, тоожу) маадырларнын аажы-чаңынга үнелелди берип, деңнеп, оларнын ылгалдыг шынарларын, эки талаларын болгаш четпестерин адап, маадырнын даштыкы омур-хевиринин болгаш иштики сагыш-сеткили-биле чүүлдежи азы чүүлдешпейн турарын тодарадып билир, маадырнын өске маадырлар аразында туружун илередип шыдаар туруштуг;

шинин улустуң аас чогаалы-биле холбаалынын тайылбырлап билир;

чечен чогаал литературлуг аймакка болгаш жанрга хамааржырын тодарадып билир;

дыңнаан азы номчаан сөзүглелге хамаарышкан айтырыгларга харыылаар, чогаал

маадырының хөделиишкиннеринге бодунуң хамаарылгазын илередип билир;

маадырларның омур-хевирин тургузарынга, тыва чоннуң национал аажы-чаңын: төлептиг мөзү-шынарын, чөптүг чорук, чуртунга ак сеткилдиг бараан болуру дээш оон-даа өске шынарларын тодарадып бижииринге авторнуң чедимчелиг ажыглааны дылдың чурумалдыг аргаларын илередип билири;

чечен чогаалга даянып, чогаал маадырлары-биле диалог чугааны тургузуп билир; өөренип эрткен тоолдарының чижээнге бодунуң тоолун чогаадып шыдаар;

тайылбырлыг, энциклопедиялыг литературага даянып азы интернет четкизинден автор болгаш

чогаал дугайында медээни тып билир.

11.5. Тыва чогаалды өөренигениниң предметтиг түңнелдери.

7-ги классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында билиглерни шиңгээдип алыр:

чечен чогаалдың кижиниң хевирлеттинеринге болгаш сайзыраарынга салдарын тодарадып билир; эпос чогаалының онзагайын, тема болгаш идеязын илередир, кол маадырларның омур-хевириниң тускай талаларын тодарадып билир;

чогаалдың жанрын, темазын, идеязын, сюжедин, композициязын, идеялиг умур-утказын, адының символдуг утказын база төрөөн чериниң, чуртунуң төөгүзү-биле холбаалыын илередип билир, авторнуң тоожулап бижээн аргаларының онзагайын илередип билир;

кол болгаш ийиги черге маадырларның омур-хевирлериниң чогаалдың (чечен чугааның, романның, тоожунуң) идеялиг утказын ажыдарынга салдарын тодарадып, кол маадырның омур-хевирин, оон иштики делегейин тодарадып билир;

литература-теоретиктиг билиишкиннерни чогаал сайгарылгазынга (литературлуг маадыр, өөренип турар чогаалга хамаарыштыр бодунуң хуузунда үнелелин тургузуп билир, чогаалдың (шиниң) мөзү-шынар болгаш партиотчу утказын үндезилеп билир, шииде персонажтар дугайында сайгарып билир;

чогаалда чөрүлдээниң үнген дөзүн тодарадып билир, улустуң аас чогаалы, тыва, орус болгаш даштыкы литература-биле харылзаалыын деңнеп, тодаргайлап, делгем сайгарылгалыг харыыны берип шыдаар;

чогаал эртемин шиңгээткен билиинге болгаш бадыткал, барымдаалыг чижектерге даянып,

бодунуң бодалын аас, бижимел монолог хевирге делгеренгей чугаалап билир;

шүгүмчүлелдиг литература-биле ажылдап, авторнуң чогаадыкчы ажыл-ижи-биле бот-тускайлаң таныжар органы билир;

чечен чогаалды уран чүүлдүң өске хевирлери-биле деңнелгелиг сайгарылга кылып билир; номчаан чогаалынга үнелээшкин кылып, сөзүглелге хамаарышкан өзек сөстөрни тып шыдаар; төлевилелдин (шинчилел ажылының) планы-биле бот-тускайлаң ажылдап билир, авторнуң чогаадыкчы ажыл-ижинге хамаарыштыр, саналдаан темага дүүштүр бижимел дыңнадыгны кылып билир.

11.6. Төрээн (тыва) чогаалды өөренигинин предметтиг түңнелдери.

8-ки классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында билигни шингээдип алыр:

кижиниң мөзү-шынарының болгаш эстетиктиг көрүжүнүң хевирлеттинеринге чечен чогаалдың салдарын тайылбырлап билир;

шүлүк чогаалында «чөөн чүк» деп билиишкинниң ужур-утказын чогаалчыларның канчаар билип

турарын тодарадып билир,

«тоожукчу маадыр», «лириктиг маадыр», «эр сөс» болгаш оон-даа өске билиишкиннерниң утказын сайгарып, сөзүглел-биле ажылдаарын, дылдың чурумалдыг аргаларын, чечен овор-хевирлерни, сагыш-сеткил байдалын чураанын тып билир; чогаалдың идеялиг утказын илередиринге база теманы ажыдарынга өгбелерниң чагыг-сөзү, өөредиглиг чугааларының салдарын тодарадып, улугларның чагыыга хамаарыштыр бодунуң бодалын бадыткалдыг илередип билир;

чогаалдың аас чогаал болгаш литературлуг үндезинниин тодарадып, дылының уран-чеченин, авторнуң бот-тускайлаң онзагай аянын, сагыш-сеткил хөлзедир күжүн тодарадырып билир; чогаалчы кижиниң ажылын билип турары, берге айтырыгны шиитпирлээринге авторнуң үзел-бодалын, туружун, арга-дуржулгазын билир;

драманың чөрүлдээзин тодарадыры;

чогаалдарда мөзү-шынар айтырыгларын шиитпирлээринге аас чогаалының хевирлериниң салдарын билири, авторнуң бодалының овор-хевирлерге илереп кээрин билир;

чогаалдың төөгүлүг барымдаалап сайгарар;

тайылбырлыг номчулганы кылырынга киржири, номчулга үезинде чогаалдың уран-

чеченин илередип билир;

мерген угаанның символу болур оворлар-биле авторнуң туружун тодарадып, чогаал теориязы-биле ажылдап билир;

Моол болгаш өске черлерде чурттап чоруур тываларның чогаалдары-биле таныжары. 11.7. Төрээн (тыва) чогаалды өөрөнгениниң предметтиг түңнелдери.

9-ку классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында билиглерни шингээдип алыр:

тыва литератураның төрүттүнген, сайзыраан чадаларын билири, төрээн чогаал дээрге национал болгаш делегей культуразының болуушкуну, чараш мөзү-шынарны болгаш ёзу-чаңчылдарны салгалдарга дамчыдар арга дээрзин билир;

чогаал дүрүмнери ёзугаар чечен сөзүглелдерн долу сайгарып, утказын үнелеп, чылдагаан болгаш түңнел харылзааларны тодарадып билир. Чогаалдың кол бодалын илередип, сөзүглелди кезектерге чарып, оларга аттар берип, сайгарылганың бөдүүн планын тургузуп, дылдың чурумалдыг аргаларын тодарадып, бадыткалдыг чижектерге даянып, маадырларның овор-хевиринге шын үнелелди берип билир;

чогаал сайгарылгазынга улустуң аас чогаалы, ёзу-чаңчылдар, төөгүлүг барымдаалар болгаш тема, идея, портрет, пейзаж, өске-даа чогаал дүрүмнерин холбаштырып билир;

чогаалдарны эртем ёзузу-биле шинчилээри, оларның уран чүүлдүң янзы-бүрү хевирлери-биле холбаалыын илередип билир;
руниктиг бижимелдин дугайын, очулдуруп эгелээн төөгүнү өөренири, ук бижимелдерде тема, идея, үе, девискээрни тодарадып өөрениринге сонуургалдыг болур;

орхон-енисей тураскаалдар дугайын билири, тыва болгаш өске чоннарның уран чүүлүнде оларның туружун илередип билир;

чагыг аяны, эпистоляр жанры, шүлүглел, лиро-эпиктиг чогаалдар, «онегин строфазы» деп билиишкиннер-биле таныжылга;

ниитилел, амы-хуу болгаш өг-бүле айтырыгларын көдүрген чогаалдар, «ыдыктар», «ат-алдар» болгаш «чоннуң салым-чолу» деп билиишкиннерни билири, оларның чечен чогаалда илереп турарының онзагайын тодарадыр;

шажын-чүдүлге, тыва ламалар болгаш хуурактарның оворун чураан чогаалдарны билир;

чечен сөзүглел, чуруктар, кино болгаш амыдыралчы байдалдарга дүүштүр чогаадыкчы ажылды күүседип, аннотация бижип билир;

библиотека, словарьлар, тайылбырлыг литература болгаш интернет медээлерин өөредилгеге ажыглап, шилип билир.

КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН 5 класс-68 шак.

№	Кичээлдин темалары	Шагы	Эрттирер хуну	
			План	Факт
1.	Кирилде кичээл. Ном дугайында сөс. С.Сарыг-оол «Ном»	1		
2.	Ю.Ш.Кюнзегеш «Сиген шөлүндө». Деңнелге дугайында билиг.	1		
3.	Сарыг-оол С. А. «Эдер амытаннар» («Аңгыр-оолдуң тоожузу» деп чогаалдан үзүндү)	1		
4	Улустун аас чогаалы	1		
5	Тоолдар	1		
6	Тос оолдуг Доктагана кадай	1		
7	Анаа тоолдар	1		
8	Балыкчы Багай-оол	1		
9	Чангыс ой аъттыг уш алышкы	1		
10	Дириг амытаннар дугайында тоолдар	1		
11	Чеди иелиг Чес-Мыйыс	1		
12	Ч/с. Чогаадыг «Мээн ынак тоолум»	1		
13	Кускун биле Угу. Эпитет дугайында билиг	1		
14	Л.да Винчи. Итпиктер болгаш оларнын оолдары Пеликан.	1		
15	Улегер домактар болгаш чечен состер	1		
16	Улегер домактар болгаш чечен состер дугайында билиг	1		
17	Ч/с. Проект «Улегер домактар болгаш чечен состер»	1		
18	Триада	1		
19	Тывызыктар	1		
20	Тывызыктар дугайында билиг.	1		
21	Ч/с. Проект «Тывызыктар»	1		
22	К-Э.Кудажы «Кым эн ажыктыгыл»	1		
23	Ч/с. Чогаадыг «Мээн ынак дириг амытаным»	1		
24	М.Эргеп «Чартык арбай	1		
25	С.Сурун-оол «Карактар дугайында маргылдаа»	1		
26	Ч.Чулдум «Тараанын тывылганы	1		
27	М.Эргеп «Хек чуге ыраажы болганыл?»	1		
28	Проект «Тараанын хевирлери»	1		
29	Авторлуг тоолдар дугайында билиг.	1		
30	О.Сувакпит «Арзылан биле пар». Басня дугайында билиг.	1		
31	С.Серен «Ном биле портфель»	1		
32	И.Крылов «Каарган болгаш Дилги». Диригнжидилге дугайында билиг.	1		
33	Л.Иргит «Теве»	1		

34	Л.Б.Чадамба «Аян-чорук». «Аян-чорук эгелээн»	1		
35	Л.Б.Чадамба «Аян-чорук». «Ужар», «Кайгамчык-ла»	1		
36	Л.Б.Чадамба «Аян-чорук». «Азас»	1		
37	Ч/с. Дыннадыг «Тожу-онзагай оран»	1		
38	Өлчей-оол М. К. «Тергелиг аьт» («Хөөрээрниң чугаалары» деп номдан)	1		
39	О.К.Саган-оол «Эжишкилер»	1		
40	Ч/с. Чогаадыг «Мээн чоок эжим»	1		
41	Пейзаж дугайында билиг.	1		
42.	О.Ө.Сувакпит «Аьт чарыжы»	1		
43	Ч/с. Интеллектуалдыг оюн «Аьт-кижинин шынчы оннуу»	1		
44.	М.Эргеп «Өдүгенде чайлаг». «Чараш мал», «Шулун», «Уялыг-Мыйыс»	1		
45.	М.Эргеп «Өдүгенде чайлаг» «Бүгү кежик – Чериеде»	1		
46.	М.Эргеп «Өдүгенде чайлаг» «Изиг маргылдаалыг кичээлдер», «Аьттаныптым»	1		
47.	Ч/с Чогаадыг «Өдүгенде чайлаг» деп тоожуда мээн ынак маадырым»	1		
48.	Ш.Суваң «Кара-Баштыг»	1		
49.	Роман Лудуп «Таваар, маажым бадып келгеш»	1		
50.	Ш.Суваң «Хүн-Херелден аалчылар»	1		
51.	Ш.Суваң «Хүн-Херелден аалчылар» 2-ги эгениң номчулгазы.	1		
52.	Ш.Суваң «Хүн-Херелден аалчылар».3-кү эгениң номчулгазы.	1		
53	Ч.с. Проект «Дээрде сылдыстар»	1		
54.	Н.Куулар «Танаа-Херелдин чуртунда». «Чайлагга таныжылга», «Аян-чоруктуң эгези»,	1		
55	Н.Куулар «Танаа-Херелдин чуртунда». «Танывазы оранда чаа таныш», «Танаа-Херел хаан»	1		
56.	Н.Куулар «Танаа-Херелдин чуртунда» «Элдептиг күчүлүг дайзын», «Тоол чуртунда Кызыл чурттуг оол»	1		
57.	Н.Куулар «Танаа-Херелдин чуртунда», «Демирниң үе машиназы», «Аалчыларга бүзүрел читкен», «Тоол чуртундан дезишкин»	1		
58.	Э.Донгак «Буянныг амытаннар»	1		
59.	Э.Донгак «Буянныг амытаннар» Шииниң уран-чечени, дылы	1		
60.	С.Пюрбю «Ынак Тывам», О.Сувакпит «Россияга алдар»	1		
61.	А.Үержаа «Ие дылым»	1		
62.	С.Сарыг-оол «Маадыр Чүргүй-оол»	1		
63.	Муса Джалиль «Укчугаштар»	1		
64	М. Сундуй «Дайынчылар» («Эки турачы аьттыг эскадрон» деп номдан), Сувакпит О. Ө. «Кечил-оолдуң солдаттары	1		
65.	Класстан дашкаар номчулга. Ю.Кюнзегеш	1		

	«Эзимнерниң ыры»			
66	Аракчаа К. М. «Сыын мунупкан» («Кара-Ашактың кускуну» деп номдан), С.Сүрүң-оол «Ус-кушкаш»	1		
67	Күжүгет М. А. «Азыранчып чорааш...»	1		
68	Санги В. М. «Тулаага ужуражышкын» («Баштайгы олча» / «Время добычи» деп номдан	1		

КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН
6 класс-68шак

№	Кичээлдин темалары	Шагы	Эрттирер хуну	
			План	Факт
1.	Кириилде кичээл. «Литература – уран чүүлдүн хевири»	1		
2	Чогаал теориязы. Мифтер тоолчургу чугаалар болгаш төөгү чугаалар.	1		
3	«Ай, хүн». «Чеди-Хаан сылдыс». «Үгер канчап дээрже үне бергенил?».	1		
4	«Кижини канчап эң-не күштүг амытан болганыл?». «Күскениң чылга киргени».	1		
5	«Үттүг-Хая дугайында тоолчургу чугаа»	1		
6	«Хайыракан»	1		
7	«Теве-Адар».	1		
8	«Амыр-Санаа дугайында төөгү чугаа».	1		
9	«Амыр-Санаа дугайында төөгү чугаа».	1		
10	«Кыры сөөгү».	1		
11	«Хөөмейлээр Бүдүкпен».	1		
12	КДН. Тоолчургу чугаа (башкының шилилгези-биле)	1		
13	Чогаал теориязы. Бр, кожамык дугайында билиг.	1		
14	Тыва улустун ырлары. «Кадарчы». «Ала караан дешкен болза».	1		
15	Тыва улустун ырлары «Межегей», «Самагалдай».	1		
16	Тыва улустун ырлары «Хандагайты». «Очалаңдан кедилерин».	1		
17	Тыва улустун ырлары «Тооруктуг долгай Таңдым», «ӨдүгенТайга», «Чашпы-Хемим»	1		
18	Тыва улустун ырлары «Алды баштыг Кара-Дагны», «Дөге-Баары».	1		
19	Кожамыктар	1		

20	Кожамыктар	1		
21	Чогаал теориязы. Алгыш-йөрөөлдер	1		
22	Чогаал теориязы. Хам алгыштары.	1		
23	Ондар Шокар-Хамның тайга-сынны алганганы. Хамның чаштарны алганганы. Хамның Шагааны алганган алгыжы.	1		
24	Сарыг-оол С. А. «Агар-Сандан ыяш»	1		
25	Сарыг-оол С. А. «Агар-Сандан ыяш»	1		
26	Чогаал теориязы. Гипербола болгаш литота	1		
27	Алтаргана. Бурят чоннуң аас чогаалында триадалар (ожук даштары)	1		
28	Гримм алышкылар «Ак чылан»	1		
29	Козлова С. В. «Аъттыг-шеригжи кыс»	1		
30	КДН. Кузнецов И. Т. «Хайгыылчы Төютчук»	1		
31	Кудажы К-Э. К. «Маргылдаа»	1		
32	Сүрүң-оол С. С. «Аът биле Оор»	1		
33	Крылов И. А. «Шиижек биле көгө-буга»	1		
34	Чогаал теориязы. Басня дугайында билиг	1		
35	Тока С. К. «Мерген» («Араттың сөзү» деп романдан үзүндү)	1		
36	Тока С. К. «Тас-Баштыг» («Араттың сөзү» деп романдан үзүндү)	1		
37	Тока С. К. «Шаагай», («Араттың сөзү» деп романдан үзүндү)	1		
38	Тока С. К. «База кыш» («Араттың сөзү» деп романдан үзүндү)	1		
39	Тока С. К. «Черликпен», «Бистин анчыларывыс» («Араттың сөзү» деп романдан үзүндүлөр)	1		
40	Сарыг-оол С. А. «Ол-ла Маскажык»	1		
41	Сарыг-оол С. А. «Ол-ла Маскажык»	1		
42	Сарыг-оол С. А. «Ол-ла Маскажык»	1		

43	Чогаал теориязы. Чогаал маадырының дугайынды билиг	1		
44	Сувакпит О. О. «Буянның сергези»	1		
45	Сувакпит О. О. «Буянның сергези»	1		
46	Дуюнгар М. М. «Хлеб»	1		
47	Дуюнгар М. М. «Хлеб»	1		
48	Неверов А. В. «Ташкент – аыштыг-чемниг Ташкент хоорай»	1		
49	Суваң Ш. М. «Кижидүрүс»	1		
50	Суваң Ш. М. «Кижидүрүс»	1		
51	Суваң Ш. М. «Кижидүрүс»	1		
52	Ойдан-оол Х. М. «Эзир» (тоожудан үзүндүлөр)	1		
53	Ойдан-оол Х. М. «Эзир» (тоожудан үзүндүлөр)	1		
54	Ойдан-оол Х. М. «Эзир» (тоожудан үзүндүлөр)	1		
55	Суваң Ш. М. «Азыранды»	1		
56	Чогаал теориязы. Проза болгаш шүлүк чогаалының ылгавырлыг талалары	1		
57	Сарыг-оол С. А. «Күс»	1		
58	Доржу М. Б. «Экии, Тыва!»	1		
59	КДН. Кенин-Лопсан М. Б. «Авамның өө»	1		
60	Чогаал теориязы. Пафос	1		
61	Оралбаев О. «Тыва черге мөгейиг»	1		
62	Даржай А. А. «Өгге йөрээл»	1		
63	Салчак М. Б. «Амытаннар чылы»	1		
64	Көк-оол В. Ш. «Чаргы»	1		
65	Көк-оол В. Ш. «Чаргы»	1		
66	Танова Е. Т. «Илбилиг согун»	1		
67	Танова Е. Т. «Илбилиг согун»	1		
68	Танова Е. Т. «Илбилиг согун»	1		

--	--	--	--	--

	Кичээлдин темалары	Шаг ы	Эрттирер хуну	
			План	Факт
1	«Чогаал делегейинче аян-чоруктарның уламчызы»	1		
2	Маадырлыг тоол «Танаа-Херел»	1		
3	Маадырлыг тоолдуң ужур-утказының онзагайы. Темазы болгаш идеялиг уткалыгы. Маадырларның аажы-чаңыга болгаш хөделиишкиннеринге үнелел бээри.	1		
4	«Национал аажы-чаң» деп терминге хамаарыштыр бодунуң бодалын илередип билири. Шаң-Хаанга болгаш Шулбус-Хаанга деңнелгелиг үнелелди бээри. Маадырлыг тоолду сайгарып өөренири.	1		
5	Бокту-Кириш, Бора-Шээлей	1		
6	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» деп маадырлыг тоолдуң тыва уран чүүлдүң хевирлеринде салдарын илередип билири.	1		
7	Маадырлыг тоолдарда эрес-дидим хөделиишкиннерни колдады чурууру дег, кол кыс маадырның овурун-эрес-дидимин ажыдып билири	1		
8	Маадырлыг тоолдарның (эпостуң) тема болгаш идеязын тодарадып билири.	1		
9	Маадырлыг тоолдар (эпос) дугайында билиг	1		
10	В.Серен-оол «Каң-кыс»	1		
11	М.Кенин-Лопсан «Хайыралыг Калчан-Шилги» «Холу чадагай ирей», «Шоодайлаткан кулун», Аяк сүттүң ачызы»	1		
12	«Чарлыышкын», «Хол дээрбези» «Кестирген пөш» «Бомбалаткан балыктар», «Пөш дөзүндө чыдын»	1		
13	«Кырганның читкени», «Эззиниң чагыы»	1		
14	Ч/с Чогаадыг «Аът – тыва кижиниң өңнүү»	1		
15	Джоогийн Цэдэв «Улуг Гобиде өг» Чогаал теориязы. Чогаалдың темазы болгаш идеязы	1		
16	М.Доржу «Аас чогаалы»	1		
17	С.Тока «Араттың сөзү» деп романындан эгелер «Чаа ужуражыышкыннар»	1		
18	«Кайнаар баарыл?», «Чер- бажыңга»	1		
19	Одаглар хып тур»			
20	С.Сарыг-оол «Аңгыр-оолдуң тоожузу» деп романдан эгелер «Дагаа чылдыг мен»	1		
21	«Шагаа»	1		
22	«Пөш бажыңга»	1		
23	«Пөш бажыңга»	1		
24	Тыва улустуң ёзу-чаңчылдары: амгы үе	1		

25	Эллий С. Р.«Экии, тыва чонум!»	1		
26	Хөвөңмей Б. Д. «Чүү болганыл?»	1		
27	Сарыг-оол С. А. «Соругга»	1		
28	Сарыг-оол С. А. «Соругга»	1		
29	Чогаал теориязы. чечен чугаа дугайында билиг	1		
30	О.Сувакпит «Ылар»	1		
31	Аянный номчулга мөөрейи «Бойдус каазы»	1		
32	К-Э. Кудажи «Кызыл-Бөрттүг»: «Озалааш казанак»,	1		
33	К-Э. Кудажи «Кызыл-Бөрттүг»: «Оспаксырак ашак»	1		
34	К-Э. Кудажи «Кызыл-Бөрттүг»Севи, «Изиг картошка», «Орус сугжу»	1		
35	К-Э. Кудажи «Кызыл-Бөрттүг» «Шуугайда үжүктөр», «Баштайгы онаалга», «Езулуг кижилер»	1		
36	Шангыр-оол Суван «Чээн оол»	1		
37	С.Пюрбю «Эргеппей дугайында тоожу»	1		
38	Пюрбю «Эргеппей дугайында тоожу»	1		
39	Чогаал теориязы: тоожу дугайында билиг	1		
40	О Саган-оол «Найырал»	1		
41	О Саган-оол «Найырал»	1		
42	С.Сарыг-оол «Сарыг-оолдуң плантациязы»	1		
43	Чогаал теориязы: композиция болгаш сюжет дугайында билиг	1		
44	М.Доржу «Дайынныг кино көргөш...»	1		
45	И.Бадра «Эргим Уля угбай»	1		
46	С.Пюрбю «Төрээн дылымга»	1		
47	Төлевилел: «Ыдыкшылдыг тыва дылым...»	1		
48	А.Даржай «Авамга»	1		
49	Чогаал теориязы: шүлүк дугайында билиг	1		
50	М.Күжүгет «Бак сагыш башка халдаар»	1		
51	Р.Лудуп «Чавыс-чавыс көжүп чоруур булуттарлыг»	1		
52	Төлевилел: «Төрээн черим делгемнери»	1		
53	Кл.д.н. «Хуулгаазын хол-хавы»	1		
54	С. Сарыг-оол «Алдын-маадыр»	1		
55	«Эң-не сонуургаан кичээлим, темам...»	1		
56	Р.Лудуп «Улаастайга»	1		
57	Чогаадыг «Алдан маадырлар...»	1		
58	И.Бадра «Ужудукчу Кидиспей» тоожудан эгелер. «Ужар чүүл школазы»	1		

59	«Саян ажыр Тывазынче!», «Ужудукчулар сургуулу»	1		
60	«Сөөлгү хүннери, сөөлгү оруу...»	1		
61	И.Бадраның «Ужудукчу Кидиспей» деп тоожузунга түңнел кичээл	1		
62	О.Сувакпит «Сат Бүрзекей дугайында баллада»	1		
63	К-Э. Кудажы «Он бир»	1		
64	К-Э. Кудажы «Он бир»	1		
65	Чогаадыг «Тыва эки турачыларның маадырлыг чоруу утгундурбаан»	1		
66	Кл.д.н. «Чалыы салгал»	1		
67	Чогаал теориязы. Шии дугайында билиг	1		
68	Түңнел кичээл. Литературлуг байырлал	1		

Календарь-тематиктиг планнаашкын.

8 класс- 68 шак.

№	Кичээлдин темалары	Шагы	Эрттирер хуну	
			План	Факт
1	Кирилде кичээл. Чогаал дугайында сөс	1		
2	Сарыг-оол С. А. «Улуг-Хемим». Шүлүглеледиң темазы болгаш идеялиг утказы	1		
3	«Улуг-Хемим» деп шүлүглелде пейзаж аргазын ажыглааны	1		
4	Улуг-Хемим» деп шүлүглелдин шүлүк тургузуу болгаш уран-чечени	1		
5	Чогаал теориязы: шүлүглел	1		
6	Кюнзегеш Ю. Ш. «Дыт»	1		
7	Кюнзегеш Ю.Ш. «Чөөн чүктүң кижизи мен»	1		
8	Кюнзегеш Ю.Ш. «Чөөн чүктүң кижизи мен»	1		
9	Доржу М. Б. «Даг эзири»	1		
10	Сүрүң-оол С. С. «Ырла, Хемчик»	1		
11	Кенин-Лопсан М.Б. «Хүттүң ужары»	1		
12	Кудажы К-Э. К. «Таңды кежи»	1		
13	Кудажы К-Э. К. «Таңды кежи»	1		
14	Байсалова З. С. «Тайга ээзи». Чогаалдың аас чогаалы-биле харылзаалыгы.	1		
15	Чогаалдың дылы, авторнуң стили болгаш дылдың	1		

	чурумалдыг аргаларының онзагайы			
16	Намзырай З. А. «Дуруялыг-Шөл»	1		
17	Кудажы К-Э. К. «Тараа». Чогаал адының, эпиграфтың идеялиг утка илередиринге салдары	1		
18	Кудажы К-Э. К. «Тараа». Чогаал маадырларының аразында харылзаалар, чогаалда болуушкун, девискээр.	1		
19	Кудажы К-Э. К. «Тараа». Найырал темазын чырытканы	1		
20	Чс Чогаадыг «Тараа – амыдыралдың дөзү»	1		
21	Неверов А. С. «Аьштыг-чемниг Ташкент хоорай» (6-гы класстан уланчызы)	1		
22	А.Үержаа «Ажыл»	1		
23	Кл.д.н. Кудажы К-Э. К. «Кымыскаяктар»	1		
24	Көк-оол В. Ш. «Самбажык». Шииниң бижиттинген төөгүзү.	1		
25	Көк-оол В. Ш. «Самбажык». Тывага аңгы демиселин, чоннуң коргуш чок маадырлыг чоруун шииде көргүскениниң онзагайы	1		
26	Көк-оол В. Ш. «Самбажык». Көжегелернин сайгарылгазы	1		
27	Көк-оол В. Ш. «Самбажык». Көжегелернин сайгарылгазы	1		
28	Маадырлар болгаш оларның иштики делегейи, улустуң аас чогаалы-биле харылзаалыгы	1		
29	Көк-оол В. Ш. «Самбажык». Чогаалдың тема, идеязы, уран-чечени	1		
30	Чогаадыг «Алдан-маадырлар – бистин хосталгага ынак маадырларывыс»	1		
31	Сарыг-оол С.А. «Чечен биле Белекмаа»	1		
32	Сарыг-оол С.А. «Чечен биле Белекмаа»	1		
33	Чогаал теориязы. Шиини дугайында билиг	1		
34	Шиллер Ф. И. «Кара сагыш болгаш ынакшыл»	1		
35	А.Үержаа «Үш чүс харлыг кырган кускуннуң чагыы»	1		
36	А.Үержаа «Үш чүс харлыг кырган кускуннуң чагыы»	1		
37	Кл.д.н. Өлчей-оол М. К. «Төлевир»	1		
38	Кл.д.н. Өлчей-оол М. К. «Төлевир». Чечен чугааның сайгарылгазы	1		
39	М. Б. Ховалыг – чогаалчы, альпинист. «Ыдыктаан тук» - публицистиг чогаал.	1		
40	М. Б. Ховалыг «Ыдыктаан тук»	1		
41	Чогаал теориязы. Барымдаалыг чогаалдар	1		

42	Кл.д.н. Дики Церинг «Мээң оглум Далай- лама»	1		
43	Кл.д.н. Дики Церинг «Мээң оглум Далай- лама»	1		
44	Сарыг-оол С.А. «Херээжен»	1		
45	Сарыг-оол С. А. «Авамның ынак оглу»	1		
46	Пушкин А.С. «Тураскаал»	1		
47	Танова Е.Т. «Иениң салым-хуузу» (тоожудан үзүндү). Салым-чаяанныг херээжен чогаалчы Е.Т. Танованың чогаадыкчы ажыл-херээ.	1		
48	Танова Е.Т. «Иениң салым-хуузу». Эгелернин сайгарылгазы	1		
49	Танова Е.Т. «Иениң салым-хуузу». «Талантылыг ада-ие – талантылыг ажы-төл» деп темалыг ажык чугаа	1		
50	Чогаадыг «Надя – салым-чаяанныг чурукчу»	1		
51	Даржай А.А. «Авамга чечээм» Боодал сонет	1		
52	Дуюнгар М. М. «Авамның тону»	1		
53	Намзырай З. А. «Авам мени манап оرار»	1		
54	Ава дугайында чогаалдарга тураскааткан аянынг номчулга кичээли	1		
55	Куулар Ч.Ч. «Шораан». Тоожунуң бижиттингени, кол маадырның прототиви	1		
56	Куулар Ч.Ч. «Шораан». Кол утказын тодарадыры	1		
57	Куулар Ч.Ч. «Шораан». Овур-хевирлернин сайгарылгазы	1		
58	Маадырның иштики делегейин илередиринге детальдарнын, бойдус чурумалының база өөредилгеге, чараш чүүлге хандыкшылының кижизидикчи салдарлыы	1		
59	Куулар Ч.Ч. «Шораан». Тема, идеязы болгаш дылынын онзагайы	1		
60	Чамыян К. Д. «Ханы дазыл». Чогаалчынын кыска намдары	1		
61	Чамыян К. Д. «Ханы дазыл». Эгелернин номчулгазы	1		
62	Чамыян К. Д. «Ханы дазыл». Утказынын сайгарылгазы	1		
63	Чамыян К. Д. «Ханы дазыл». Овур-хевирлери.	1		
64	Чогаадыг «Башкы – амыдыралдың шын оруунче айтыкчызы»	1		
65	Ооржак Л. Х. «Өңнүг кижиге»	1		
66	Ховалыг А. Х-О. «Үш үне»	1		
67	Гамзатов Р.Г. «Дыл»	1		
68	Түңнел кичээл. СТМ (сагынгырлар, тывынгырлар маргылдаазы)	1		

КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН 9 класс-68 шак.				
№	Кичээлдин темалары	Шагы	Эрттирген хуну	
			План	Факт
1.	Кирилде кичээл. Чечен чогаалдың сайзыралының оруу	1		
2	Бурунгу бижимел тураскаалдар «Күлтегин» (Күлтегинге тураскааткан биче бижик)	1		
3	Күлтегинге тураскааткан биче бижик	1		
4	«Означенное суурдан тывылган тураскаал»	1		
5	Кюнзегеш Ю. Ш. «Кок-Эл»	1		
6	Кюнзегеш Ю. Ш. «Багырның хылыжы»	1		
7	Кюнзегеш Ю. Ш. «Багырның хылыжы»	1		
8	Даржай А. А. «Бурунгунуң изи-биле»	1		
9	Иргит И. Б. «Көжээ дажы»	1		
10	КДН. Мижит Э. Б. «Кыйгы»	1		
11	С. Тока «Каргыга чорааным»	1		
12	С. Тока «Каргыга чорааным»	1		
13	Чогаал теориязы. Очерк	1		
14	Сарыг-оол С. А. «Саны-Мөге»	1		
15	Сарыг-оол С. А. «Саны-Мөге»	1		
16	Сарыг-оол С. А. «Саны-Мөге»	1		
17	Сарыг-оол С. А. «Саны-Мөге»	1		
18	Идам-Сүрүң М. Ы. «Союспаң»	1		
19	Чогаал теориязы. Баллада дугайында билиг	1		

20	Пюрбю С. Б. «Чечек»	1		
21	Пюрбю С. Б. «Чечек»	1		
22	Пюрбю С. Б. «Чечек»	1		
23	Пюрбю С. Б. «Чечек»	1		
24	Чогаал теориязы. Шүлүк чогаалының лиро-эпиктиг хевириниң дугайында билиг	1		
25	Пюрбю С. Б. «Кара-Суг»	1		
26	Пюрбю С. Б. «Хайыракан»	1		
27	Намзырай З. А. «Аяк хээлиг Тыва чуртум»	1		
28	КДН. Туң-оол О. К. «Тоолзуг оранда»	1		
29	Куулар Н. Ш. «Аңнаашкын соонда болчаг»	1		
30	Куулар Н. Ш. «Аңнаашкын соонда болчаг»	1		
31	Көк-оол В. Ш. «Хайыраан бот»	1		
32	Көк-оол В. Ш. «Хайыраан бот»	1		
33	Көк-оол В. Ш. «Хайыраан бот»	1		
34	Көк-оол В. Ш. «Хайыраан бот»	1		
35	Чогаал теориязы. Трагедия – шии чогаалының хевир	1		
36	Шекспир В. «Ромео биле Джульетта»	1		
37	Пюрбю С. Б. «Гулчуушкунче»	1		
38	Пюрбю С.Б. «Кызыл кош»	1		
39	Сарыг-оол С. А. «Белек»	1		
40	Сарыг-оол С. А. «Белек»	1		
41	Сарыг-оол С. А. «Белек»	1		
42	Сарыг-оол С. А. «Белек»	1		
43	Саган-оол О. К. «Арат чоннуң мурнундан»	1		
44	Саган-оол О. К. «Арат чоннуң мурнундан»	1		
45	КДН. Щипачёв С.П. «Тыва өднүктеримге»	1		
46	Эренчин В. Л. «Дөнен-Шилгим»	1		
47	Эренчин В. Л.«Кадарчы уруг»	1		
48	Танова Е. Т.«Кара-Бай» (тоожудан үзүндүлөр)	1		
49	Танова Е. Т.«Кара-Бай» (тоожудан үзүндүлөр)	1		

50	Танова Е. Т.«Кара-Бай» (тоожудан үзүндүлөр)	1		
51	Танова Е. Т.«Кара-Бай» (тоожудан үзүндүлөр)	1		
52	Серен-оол В. С. «Өгже чалалга»	1		
53	Даржай А. А. «Оңгар»	1		
54	Даржай А. А. «Оңгар»	1		
55	Даржай А. А. «Оңгар»	1		
56	Даржай А. А. «Он рубль»	1		
57	Даржай А. А. «Он рубль»	1		
58	Сеглеңмей Ф. Ш. «Тын дээш демисел»	1		
59	Сеглеңмей Ф. Ш. «Тын дээш демисел»	1		
60	Сеглеңмей Ф. Ш. «Тын дээш демисел»	1		
61	Өлчей-оол М. К. «Үш чүве кара». «Үш чүве дошкун». «Үш чүве дудуу».	1		
62	Өлчей-оол М. К. «Үш чүве кара». «Үш чүве дошкун». «Үш чүве дудуу».	1		
63	Распутин В.Г. «Дириг чорааш черле утпа»	1		
64	Мижит Э. Б. «Сүбедей»	1		
65	Мижит Э. Б. «Сүбедей»	1		
66	Мижит Э. Б. «Сүбедей»	1		
67	Мижит Э. Б. «Сүбедей»	1		
68	Даржай А. А. «Тыва дылым»	1		